

כשרותם של חלב ואבקת חלב עכו"ם

הרב מרדכי וולנוב

הקדמה

אחד הרכיבים השימושיים ביותר בתעשיית המזון הוא החלב. החלב הנו מרכיב בעייתי, משום שחז"ל גזרו על חלב שחלבו גוי מחשש שמא יערב בו הגוי חלב טמא. גזרה זו מעמידה אותנו בפני שאלות רבות בנושאי כשרות. במאמר זה ננסה לברר על פי המציאות של ימינו האם יש לחשוש לגזרה על חלב עכו"ם, ואם כן – במה יש לחשוש: האם רק בחלב ניגר או שמא גם באבקת חלב. כמו כן נברר סוגיה נוספת שנידונה בפוסקים, בנוגע לדינים של חמאת עכו"ם וגבינת עכו"ם.

א. חלב עכו"ם

המשנה במסכת עבודה זרה (פ"ב מ"ז) מביאה רשימת מאכלים של עובדי כוכבים, האסורים באכילה: 'ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואין איסורן איסור הנאה: חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו, והפת והשמן שלהן'. בגמרא (עבודה זרה לה ע"ב) מבואר שטעם האיסור הוא מחשש שמא יערב הגוי חלב טמא בחלב טהור, וכך גם נפסק בשו"ע¹:

חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו, אסור, שמא יערב בו חלב טמא. היה חולב בביתו וישראל יושב מבחוץ, אם ידוע שאין לו דבר טמא בעדרו, מותר, אפילו אין הישראל יכול לראותו בשעה שהוא חולב. היה לו דבר טמא בעדרו, והישראל יושב מבחוץ והעובד כוכבים חולב לצורך ישראל, אפילו אינו יכול לראותו כשהוא יושב, אם יכול לראותו כשהוא עומד, מותר, שירא שמא יעמוד ויראהו, והוא שידוע שחלב טמא אסור לישראל. הגה: ולכתחלה צריך להיות הישראל בתחלת החליבה ויראה בכלי שלא יהיה בכלי שחולבין בו דבר טמא.

רוב הראשונים והאחרונים סוברים שגזירה זו חלה גם במקום שאין חשש שמא יערב חלב טמאה, כגון שלא נמצא בעדר בהמה טמאה², אך עדין מצאנו שיש פוסקים הסוברים

1. שו"ע, יו"ד סי' קטו סעי' א.

2. ב"י סימן קטו סעיף א ד"ה וכתב המרדכי שמביא רשימה של ראשונים הסוברים שאין להתיר חלב שחלב גוי גם אם בעדר אין בהמה טמאה ועיין שם בדרכי משה שמוסיף עוד כמה ראשונים שסוברים כך.

שהאיסור הוא דווקא כאשר יש חשש שמא יערב חלב טמא או אפילו במקום שאין חשש לעירוב חלב טמא - הגזרה בעינה עומדת. דעת ה'פרי חדש'³ להקל, וזו לשונו:

אם חלב טמא אינו נמצא במקום, או שנמצא אלא שהוא יותר ביוקר מחלב טהור, אין לאסור חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, אלא מותר לילך ולקנות מהגוים חלב שלהם וכן מצאתי להרדב"ז בתשובה סימן עה...

לעומת זאת כפי שהבאנו לעיל רבים החולקים על הרדב"ז והפרי"ח וזה לשון הח"ס: רבים החולקים על ה'פרי חדש' וסוברים שגם כאשר אין כל חשש שמא עירב דבר טמא, אם החלב נחלב על ידי גוי - הוא אסור. ה'חתם סופר'⁴ חולק על ה'פרי חדש' וסובר שאין להקל בדבר זה, וזו לשונו:

הנה בגוף הדין כבר כתבתי לעיל דעתי מש"ס ופוסקים אך לו יהיה שיהיה דעת הרדב"ז ועכ"פ איכא דעת רש"י בגמ' ותשו' רש"י ועוד פוסקים דס"ל לאסור ורמ"א וכ"מ כי כוותי' ואנו נוהגים כן א"כ אפי' הלכה כאינך פוסקי' מ"מ כיון דיש דעה להחמיר כבר קבלנו אבותינו עליהם כאותה דיעה ואסור עלינו בני אשכנז מדינא.

ה'חתם סופר' מזכיר את הרמ"א, וכוונתו למה שכתב הרמ"א:⁵ 'ואם חלבו עובד כוכבים מקצת בהמות ולא היה שם ישראל, ואחר כך בא ישראל אל האחרים, עכשיו בזמן הזה שאין חלב דבר טמא מצוי כלל, מותר'.

הש"ך⁶ ביאר שדברי הרמ"א הם רק כאשר הבהמה שייכת ליהודי, אבל בבהמה השייכת לגוי אין להתיר כלל אפילו ראה מקצת החליבה ואפילו אין בהמה טמאה מצויה.

ה'אגרות משה'⁷ מחדש שכאשר יש ידיעה גמורה שהגוי לא יערב חלב טמא בחלב טהור - ידיעה זו הרי היא כראייה; וכשם שכאשר ישראל רואה את הגוי חולב - החלב מותר, כך גם כאשר היהודי יודע שהגוי לא יערב חלב טמא, החלב יהיה מותר מעיקר הדין, אף אם לא ראה אותו. על פי חיזוש זה פסק ה'אגרות משה' להקל כאשר יש במדינה פיקוח

3. פרי חדש, סי' קטו סעי' ו; ועיין גם בדרכי תשובה, סי' קטו ס"ק ז, שמביא מחלוקת הפוסקים אם יש גזרת חלב נכרי כאשר החלב הטמא יקר יותר מהחלב הטהור.

4. שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' מא אות ד.

5. רמ"א על השו"ע, יו"ד סי' קטו סעי' א.

6. סימן קטו ס"ק יג ועיין שם שהוא חולק על הרמ"א וסובר שבבהמת ישראל בדיר ישראל אפילו אם לא ראה כלל החליבה מותר בדיעבד.

7. שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"א סי' מז.

האוסר לערב חלב פרה עם חלב בהמה טמאה. הרב משה פיינשטיין מסביר שפסק זה אינו רק אליבא דה'פרי חדש' אלא אליבא דכולי עלמא. ומכל מקום, בסיום תשובתו הוא כותב:

ולכן הרוצה לסמוך ולהקל יש לו טעם גדול ורשאי וכמו שמקילין בזה הרוב בני"א שומרי תורה וגם הרבה רבנים וח"ו לומר שעושין שלא כדין. אבל מ"מ לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא וכך אני נוהג להחמיר לעצמי אבל מי שרוצה להקל הוא עושה כדינא ואין להחשיבו כמזלזל באיסורין.

בתשובה נוספת של ה'אגרות משה'⁸ מבואר שההיתר אינו לכתחילה אלא רק בשעת הדחק, וזו לשונו:

הנה בדבר החלב שזה הרבה שנים שיראי השי"ת אשר בטאראנטא נזדרזו בהסכם הרבנים וכל החרדים למצוות התורה ותקנות חז"ל, וראו שיהיה חברה (קאמפאניא) לחלב שנחלב על פי השגחת ישראל... והרבה לוקחים חלב מסתם חברות, אף אנשים מאלו שלקחו כל השנים מהחלב והגבינות וכל המינים מהחלב שתחת השגחה. איברא דאיכא טעמים להקל בחלב הלוקח מחברות, במדינה אשר מדיני המדינה אסור למכור חלב שיש בו עירוב חלב טמא הוא רק בשעת הדחק אף אם גם בטאראנטא איכא איסור מדיני המדינה, ולא בשביל יוקר מעט.

ה'חזון איש'⁹ הכריע בסוגיה זו כדעת ה'פרי חדש', וכאשר יש ודאות גמורה שלא יערבבו חלב טמא - החלב מותר. משום כך, במקום שיש פיקוח ממשלתי יש להתיר את החלב, גם אם נחלב על ידי גוי מבלי שישראל רואהו.¹⁰ חשוב לציין שבשונה מה'אגרות משה',

8. אג"מ, יו"ד ח"ד סי' ה.

9. חזו"א, יו"ד סי' מא ס"ק ד

10. בשו"ת מנחת יצחק ח"י סי' לא, נכתבה ביקורת לרב זילברשטיין על שהביא את דעת החזון איש בספרו 'תורת היוולדת', וזו לשונו: 'לדעתי לא היה צריך להביא דבר זה בספרו כאלו היא הלכה פסוקה, שידוע שרוב החרדים לדבר ד' הזהירים בכשרות המאכלים נזהרים עד מאוד בחלב עכו"ם, אפי' בזה"ז, אפי' לקטנים...!'

ועיין גם בשו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' שעג, שכתב שיש לו עדות שהחזון איש לא התיר חלב נכרי בפיקוח ממשלתי אלא רק לחולה. ועוד כתב שם שבירר שגם הפיקוח אינו חזק כל כך, וגם אם ייתפס מישהו שעירב חלב טמא - הוא ייקנס בקנס נמוך מאוד, ולכן אין להתיר כלל דבר זה.

המבסס את תשובתו גם אליבא דה'חתם סופר', ה'חזון איש' חלק על ה'חתם סופר' וצייד בדעת ה'פרי חדש'.¹¹

בעל החכמת אדם¹² כתב שאין להקל כלל כדברי המקלים משום שאין אחד מגדולי הראשונים והאחרונים שהזכיר היתר זה וז"ל:

...וכיון שכל גדולי ראשונים ואחרונים אין אחד שיזכיר היתר זה שמע מינה דכולם קיבלו עליהם כהיש מחמירין ואם כן הוא אצלנו ככל איסורין שקיבלנו עלינו לפסוק כפוסק אחד ואסור לשנות. וזה לשון איסור והיתר כלל מ"ח דין ד' כל עיר ועיר חייבים לנהוג כדעת הגדול הרב המנהיג הראשון שהיה באותו מקום מתחילה מאל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים י"ז, ט') כשאין בית דין האחרון גדולים מהם בתורה ובמנין עד כאן לשונו. ולכן אין כאן מקום לדברי הפרי חדש ועוד שהרי גם הם לא התירו רק אם אין בכל העיר דבר טמא.

הלכה למעשה לאור הנאמר לעיל: רוב הפוסקים סוברים שאין להקל כלל בחלב הנחלב על ידי גוי כשאין יהודי רואהו, גם אם ברור שלא עירב בו חלב טמא, כגון אם יש פיקוח ממשלתי על כך. המקלים בדבר סומכים בעיקר על דברי ה'אגרות משה', אך כפי שראינו, ה'אגרות משה' בעצמו לא התיר אלא בשעת הדחק.¹³ נוסף על כך, חשוב לציין שהרבנות הראשית לישראל אינה מאשרת מוצרים המכילים חלב גוי ניגר, גם כאשר החלב נחלב תחת פיקוח ממשלתי.

ב. גבינת עכו"ם

במסכת עבודה זרה (לה ע"א) מובאים כמה טעמים לאסור גבינת עכו"ם. לא נמנה כאן את כל הטעמים, אלא רק את הטעמים שהובאו להלכה. ר' חנינא סובר שגבינת עכו"ם

11. דברים אלו מפורשים בשו"ת שבט הלוי, ח"ד סי' פז, וזו לשונו: 'ולא נעלם מאתי שהגאון חזון איש ביו"ד סי' מ"א ס"ק ד' חולק בזה על הח"ס במש"כ דגזירת חלב גזירה קדמונית ונאסרה במנין גם עצם חלב טהור של גוי, והחזון איש מסכים להפרי"ח, דעיקר סמיכתו של הח"ס על רש"י ע"ז ל"ה ע"א ד"ה לפי והפ"י שפי' בה הח"ס על דקאי ביני איטפי דקאי על חלב טהור שנאסרה במנין תמוה דלשון רש"י מוכח דעל חלב טמא קאי יע"ש בחזון איש, הנה אספרה לכב' דלפני כ"ה שנים קודם שהדפיס החזון איש דבר זה שאל אותי אם אני מסכים שיחלוק על הח"ס, ואמרתי לו במה המדובר והשיב לי ביסוד שיטת הח"ס מרש"י הנ"ל, ואמרתי לו בעניי דלו יהא כדבריו שפירוש הח"ס בדברי רש"י תמוה, מ"מ עי"ז עדין אסור לנו לדחות שיטת הח"ס לדינא, ובפרט דאמרה למיגדר מילתא כנראה היטב בדבריו בתשובה הנ"ל'.

12. חכמת אדם כלל סז סעיף א

13. ייתכן שההתעלמות מתשובתו של האגרות משה בח"ד של יו"ד נובעת מכך שהחלק הזה הודפס רק בשנת תשס"ו, זמן רב אחרי שאר החלקים.

אסורה, מפני שאי אפשר שבגומות הגבינה לא יהיו מצויות שאריות של טיפות חלב,¹⁴ והרי חלב שחלבו גוי אסור באכילה מחשש שמא מעורב בו חלב מבהמה טמאה. הטעם שכמוהו נפסק להלכה, מובא בשם שמואל, הוא שמעמידים את הגבינה בעור קיבת נבלה, ועור הקיבה נחשב חלק מבהמה ואסור בלאו של נבלה ככל שאר בשרה, ולפיכך הוא אסור את הגבינה שהועמדה על ידו.¹⁵ על אף שבדרך כלל אנו אומרים שדבר איסור בטל בהיתר בשישים, וגם כאן היחס בין הגבינה לעור הקיבה הוא הרבה יותר משישים, אף על פי כן כאן אסור משום שימעמיד¹⁶ האסור מחמת עצמו, אינו בטל אפילו באלף.¹⁷

הרמב"ם ביאר שגזרת חכמים על גבינת עכו"ם היא גזרה כללית על כל הגבינות, גם על אלו שהעמידו אותן בדברים מותרים, וזו לשונו:

...וגבינת העכו"ם מותרת שאין חלב בהמה טמאה מתגבן, אבל בימי חכמי משנה גזרו על גבינת העכו"ם ואסרום מפני שמעמידין אותה בעור קיבה של שחיטתן שהיא נבלה, ואם תאמר והלא עור הקיבה דבר קטן הוא עד מאד בחלב שעמד בו ולמה לא יבטל במיעוטו, מפני שהוא המעמיד הגבינה, והואיל ודבר האסור הוא שהעמיד הרי הכל אסור כמו שיתבאר.

גבינה שמעמידין אותה העכו"ם בעשבים או במי פירות כגון שרף התאנים והרי הן ניכרין בגבינה הורו מקצת הגאונים שהיא אסורה שכבר גזרו על כל גבינת העכו"ם בין שהעמידוה בדבר אסור בין שהעמידוה בדבר המותר גזירה משום שמעמידין אותה בדבר האסור.¹⁸

14. החלב מכיל שני רכיבים עיקריים: רכיב אחד שאותו 'מעמידה' הקיבה והופכת לגבינה, ורכיב אחר שנשאר נוזלי גם לאחר השלמת תהליך 'העמדת' הגבינה. נוזל זה נקרא 'מי גבינה', ובלשון חכמים 'נסיובי החלב'. לאחר שמסתיים תהליך 'העמדת' הגבינה, נותנים את גושי הגבינה לתוך כלי קלוע מעלי סוף כדי לסנן מהם את 'נסיוב החלב', אולם גם לאחר הסינון, אי אפשר שלא יישאר בגומות של הגבינה שאריות של נוזל זה.

15. 'עור הקיבה' הוא הקיבה עצמה, ונקרא כך משום שבבשר הקיבה אין שומן והוא נראה כעור. ה'קיבה' הנזכרת בסוגיה זו היא החלב הקרוש הנמצא בתוך קיבת הבהמה. את החלב ניתן 'להעמיד' בשני אופנים: או על ידי נתינת חתיכה מבשר הקיבה לתוך החלב, או על ידי החלב הקרוש הנמצא בתוך הקיבה. בעור הקיבה מצוי אנזים הנקרא 'רנט', והוא האנזים המאפשר את 'העמדת' החלב.

16. החלב מתקשה והופך לגבינה על ידי ה'מעמיד'.

17. שו"ע, יו"ד סי' פז סעי' יא.

18. רמב"ם, מאכלות אסורות פ"ג הל' יג-יד.

אמנם תוספות¹⁹ חלקו על הרמב"ם, ובמקום שידוע שהעמיד את הגבינה בעשבים וכדומה - מותר, וזו לשונם: וגם בהרבה מקומות יש שאוכלים אותם מפני שמעמידין אותם בפרחים וגם גאוני נרבונו התירו אותם במקומן מטעם שמעמידין אותם בפרחים'.

שו"ע²⁰ פסק כדעת הרמב"ם:

גבינות העובדי כוכבים, אסרום מפני שמעמידים אותם בעור קיבת שחיתתם שהיא נבלה. ואפילו העמידוהו בעשבים, אסורה. הגה: וכן המנהג, ואין לפרוץ גדר (ב"י), אם לא במקום שנהגו בהם היתר מקדמונים. ואם הישראל רואה עשיית הגבינות והחליבה, מותר (אגור פ' שואל). וכן המנהג פשוט בכל מדינות אלו²¹.

יש פוסקים²² שרצו לחלק ולומר שאיסור אכילת גבינת עכו"ם הוא רק בגבינות קשות ולא בגבינות רכות. ההבדל בין שני סוגי הגבינות הוא שגבינות קשות חייבים 'להעמידן' על ידי גורם חיצוני, מה שאין כן בגבינות רכות, שאפשר גם להניח אותן למשך זמן והן 'יעמדו' לבד. ה'אגרות משה'²³ דן להתיר, אך יש להדגיש שבסוף התשובה, ה'אגרות משה' לא רוצה להורות היתר, אבל הוא גם אינו מוחה ביד המקלים בדבר זה. לעומת ה'אגרות משה', דעת 'ערוך השולחן'²⁴ שלא לחלק, והוא אוסר אף גבינות רכות מדין גבינת עכו"ם, וזו לשונו:

בזה גבינה חמור מחלב דחלב האיסור הוא משום חלב טמא ולא נגזרה במנין לאיסור סתמא אבל גבינות נאסרו במנין ואינו מועיל שום דבר כן כתבו הקדמונים [הה"מ שם] ולפ"ז לדין הגם שמעמידים אותה בעור קיבה שנתייבש כעץ דהוה כעפרא בעלמא ואין בה איסור כלל כמ"ש בסי' פ"ז או גבינה פשוטה שלנו שאין בה העמדה כלל מ"מ האיסור במקומו עומד מטעם שנתבאר.

19. עבודה זרה לה ע"א, ד"ה חדא.

20. שו"ע, יו"ד סי' קטו סעי' ב.

21. עיין בש"ך ס"ק כ שלדעתו אין להקל אפילו ישראל רואה הכל, כל זמן שהגוי עושה את הגבינה, וראיתו מכך שאפילו העמיד בעשבים אין להקל.

22. עי' בשו"ת שבט הלוי, ח"ד סי' פו, שהביא מחלוקת פרי חדש ורדב"ז בדיון זה: דעת הפרי חדש להתיר ודעת הרדב"ז לאסור, ומשום כך אסר שבט הלוי את היוגורט משום גבינת עכו"ם.

23. אג"מ, יו"ד ח"ב סי' מח.

24. ערוך השלחן, יו"ד סי' קטו סעי' טז.

ג. חמאת עכו"ם

הטור²⁵ כתב לגבי חמאת עכו"ם, שמקצת הגאונים התירו אותה ומקצת הגאונים אסרו אותה. הב"ח²⁶ ביאר שלדעת המתירים מדובר בחמאה שנעשתה מחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו; ואף על פי כן אין לאסור את החמאה, שלא גזרו אלא על חלב בעין ועל הגבינות, אבל החמאה לא הייתה בכלל שתי גזרות אלו, וכיוון שכך אין לאסור חמאה כלל. אך יש מהגאונים שאסרו משום שייתכן שהגוי לקח חלב טהור ועירב בו חלב טמא שלא על מנת לעשות חמאה, ואחר כך נמלך בדעתו לעשות חמאה, וייתכן שיש צחצוחי חלב טמא בתוך גומות החמאה. וכיוון שחלב זה אינו מעורב וגם אינו בטל, יש מקצת הגאונים שאסרוהו. הטור מוסיף שנראה לו שאם ישראל בישל את החמאה, ונמצא שגם אם היה חלב טמא הוא התערב בשאר החלב הטהור, הרי הוא בטל בשישים ומותר.

למעשה פסק השו"ע²⁷:

החמאה של עובדי כוכבים, אין מוחין לאנשי המקום שנוהגין בו היתר. ואם רוב בני המקום נוהגים איסור, אין לשנות. ובמקום שאין מנהג, אם בשלה עד שהלכו צחצוחי החלב, מותרת.

פסק השו"ע הוא רק לגבי חמאה המופקת משמנת ללא שום תוספות אחרות, כיום בשוק ניתן למצוא חמאה שברשימת הרכיבים מופיע 'שמנת' בלבד, ועל חמאה זו דיבר השו"ע. לעומת זה יש חמאות שברשימת הרכיבים מלבד שמנת מופיעים רכיבים נוספים כגון: תרביית לקטית, לקטוז, סידן לקטי, חלבוני חלב וכו', רכיבים אלו אינם בגדר חמאה אלא בגדר חלב עכו"ם או גבינת עכו"ם, ויש לדון במוצר זה לא מדין חמאת עכו"ם בלבד אלא מדין חלב עכו"ם או גבינת עכו"ם.

ד. אבקת חלב

כפי שראינו, גזרת חלב נכרי אינה חלה כאשר החלב עבר שינוי צורה והפך לגבינה או לחמאה. על אף שגבינה אסורה, אין הטעם משום חלב נכרי אלא מחשש שמא העמידה בעור קיבת נבלה, וחמאה אסורה לדעת המחמירים משום צחצוחי חלב שבה. על סמך זה התיר הרב צבי פסח פרנק²⁸ אבקת חלב נכרי שפקע ממנה שם חלב, מכיוון שאם אין

25. טור, יו"ד סי' קטו.

26. ב"ח על הטור שם, ס"ק ו.

27. שו"ע, יו"ד סי' קטו סעי' ג.

28. שו"ת הר צבי, יו"ד סי' קג.

בה חשש של גבינה ושל חמאה - למעשה מותר להשתמש בה.²⁹ היחזון אישי³⁰ חלק על הרב פרנק ואסר אבקת חלב כדין חלב. זאת משום שאיסור חלב נכרי אינו חל על גבינה וחמאה, כיוון שחלב טמא אינו 'עומד' ואין שום אפשרות להפיק ממנו גבינה וחמאה, מה שאין כן באבקת חלב, שהטכניקה להפיק מהחלב אבקת חלב היא על ידי ייבוש המים מהחלב והפקת חומר יבש ממנו - אבקת החלב.³¹ וכן פסק הרב מרדכי אליהו בשו"ת 'מאמר מרדכי'³²; שאין להתיר אבקת חלב משום שהיה כבר שם של איסור על החלב לפני שהפך לאבקה, והעובדה שהחלב הפך אחר כך לאבקה - אינה מועילה להתיר.³³

מלבד אבקת חלב נכרי, ישנם חומרים רבים אחרים המופקים מהחלב, אך לעתים הם מופקים בדרכים שונות מדרך הפקת אבקת החלב. כפי שביארנו לעיל, אבקת החלב מיוצרת על ידי ייבוש החלב, ואילו יש חלבוני חלב ואבקת חלבונים כדוגמת אבקת 'הקזאין',³⁴ המופרדים מן החלב בעזרת חומצה המוכנסת לחלב, וכתוצאה מכך 'הקזאין' מופרד כגרגירי גבינה. בסוגיה זו אין לנו עוסקים עוד בדין חלב עכו"ם אלא באיסור גבינת עכו"ם, שהוא חמור יותר מדין חלב נכרי או אבקת חלב נכרי.

חומר נוסף המופק מן החלב הוא ה'לקטוז'. הלקטוז הוא הסוכר שבחלב, וניתן להפיק אותו בשתי דרכים: או על ידי סינון החלב או על ידי סינון מי הגבינה. וגם כאן צריך לחלק: אם הלקטוז הופק על ידי סינון החלב - יש שיתירו אותו כשם שהתירו חלב שנחלב בפיקוח ממשלתי, אך אם הפיקו את הלקטוז על ידי מי גבינה - כאן השאלה חמורה יותר כיוון שיש לדון את הלקטוז כדין גבינה.³⁵

29. עיין במאמרו של הרב וייטמן בתחומין כב, עמ' 457 הערה 9, שכל ההיתר הוא רק כאשר החלב הפך לאבקה אצל הגוי, אבל אם החלב הגיע כבר לידי היהודי - חלה עליו גזירת חלב עכו"ם, ולא יועיל אם יעשה ממנו אבקה.

30. חזו"א, יו"ד הלכות מאכלי עכו"ם סי' מא ד.

31. עיין בשו"ת ציץ אליעזר, חט"ז סי' כה, שנשאל על עירוב אבקת חלב בשוקולד שכל הרכיבים שלו הם מהדרין מלבד אבקת החלב, וצידד שם להתיר. אך כתב שלכתחילה יש להשתדל מאוד שיהיו משגיחים גם בשעת החליבה, ואם לא יתאפשר להם להיות שם כל החליבה, ישתדלו להיות לפחות במקצת זמן החליבה. ומשמע מדבריו שלא רצה להקל לגמרי כדעת הרב פרנק.

32. מאמר מרדכי, ח"א עמ' קנה.

33. ראייתו לדבר זה היא מסוגיית עיסה שנילושה בחלב שאסור באכילה מחשש שמא יאכל אותה עם מאכל בשרי. ומה שהתירו ללוש עיסה בחלב על ידי שינוי צורה, לא התירו אלא כאשר עשה שינוי צורה לפני האפייה, אבל אחר האפייה, כיוון שכבר חל שם של חתיכת איסור על העיסה, שוב לא יועיל בה שינוי צורה, והוא הדין לחלב נכרי.

34. אבקת הקזאין מכילה את חלבון החלב העיקרי.

35. לגבי הנסיוני דחלבא, אם יש לדון אותו כגבינה או לא, דנו הפוסקים בארוכה. דעת הפרי חדש להקל, וכן הכריע להקל הרב פיינשטיין, אגרות משה, ח"ג סי' יז, להשתמש באבקה הנקראת 'ווי' המופקת מהנסיוני דחלבא. אך עיין בדרכי תשובה, סי' קטו ס"ק ל, שמביא רבים החולקים על הפרי

כיום יש מוצרים רבים שכתוב עליהם שהם מכילים אבקת חלב נכרי, אך למעשה הם מכילים לעתים אבקות שדינם חמור בהרבה, והצרכן שמקל באבקת חלב נכרי קונה את המוצר על דעת שהמוצר מכיל אבקת חלב נכרי בלבד ולא דברים אחרים. מציאות זו גורמת מכשלה גדולה.³⁶

סיכום ביניים

עד כה עסקנו בחומרי החלב השונים. ראינו שחלב הנחלב על ידי גוי אסור לרוב הדעות, ראשונים ואחרונים האיסור הוא גם במקום שחלב טמאה אינו מצוי. במדינה שהפיקוח הממשלתי אוסר לערב חלב טמא – דעת האגרות משה להקל בשעת הדחק. לגבי גבינת עכו"ם, האיסור חמור יותר, ויש לאסור גם במקום שיש פיקוח ממשלתי. לגבי אבקת חלב נכרי, ראינו שיש אוסרים ויש מתירים אותה, ולגבי אבקות אחרות ראינו שהסוגיה מסובכת הרבה יותר, כיוון שאנו הצרכנים איננו יכולים לדעת איך הפיקו אבקות אלו וממה הפיקו אותן.

נותר לנו לברר שתי שאלות נוספות:

1. האם באמת אין חשש של עירוב חלב טמאה בחלב טהורה? והרי יש בהמות שעוברות ניתוחים, ובניתוחים הללו הבהמה נטרפת לעתים, והחלב שלה נאסר בשתייה. ייתכן שכשם שחששו שמא יערב חלב טמאה בחלב טהורה, יש לחוש גם שמא יערב חלב מבהמה טרפה בחלב בהמה כשרה. אך גם ייתכן לומר שחכמים גזרו רק על עירוב של חלב טמאה בחלב טהורה, ולא גזרו על עירוב חלב טרפה בחלב כשרה; והדיון על עירוב חלב מבהמה טרפה יצטרך להיות נידון מצד ביטול בשישים ולא מצד גזרת חלב נכרי.

2. בעדרים רבים העומדים לשחיטה מגלים אחר שחיטה שאחוז הטרפות גדול מאוד, והחלב האסור אינו בטל בשישים. כיצד ניתן בכלל להשתמש בחלב בהמה טהור, כאשר אנו יודעים שבפועל יש אחוז טרפות גדול כל כך?

ה. סקירה על הניתוחים הנעשים בארץ

במאמר זה לא נפרט מהם סוגי הטרפות וכיצד הבהמות נטרפות בניתוחים, אלא נשתדל להביא רק את הנתונים המספריים שמצאנו בכמה ספרים.

חדש. ועי' במאמרו של הרב וייטמן בתחומין שם, עמ' 458, שמביא סברא חזקה מאוד לא להקל בנסיובי דחלבא.

36. עיין במאמרו של הרב וייטמן בתחומין שם, פרק ג ובהערה 18, שמרחיב מאוד בנושא זה.

במאמר של הרב זאב וייטמן, רבה של חברת תנובה,³⁷ מובאת הערכה שכיום נעשים בין 600-700 ניתוחים לשנה ל-110,000 פרות. הפרות נחלבות כשנתיים וחצי בממוצע. נמצא שיש כ-1,800 ניתוחים, ומספר זה הוא כמעט ביחס של 1/60. לעומת זאת, אחוז הפרות היוצאות מהרפת בעקבות ניתוח הנו גדול בהרבה מהממוצע, ולכן למעשה סביר לומר שהיחס של הפרות המנותחות בעדר הוא הרבה פחות מ-1/60. בחוץ לארץ המצב בעייתי יותר, משום שאין כלל פיקוח על ניתוחים, וייתכן שיש ניתוחים המטריפים את הבהמה בודאות. אמנם אם יתברר שגם הניתוחים בחוץ לארץ אינם מטריפים בודאות, מסתבר שהיחס בין הטרפות לכשרות לא יעלה על יחס של 1/60.

במאמר של הרב דב לנדאו³⁸ הוא מביא כמה סוגי ניתוחים שעלולים להטריף את הבהמה. בנוגע לניתוח קיסרי, כיום הוא כמעט ואינו מצוי, וגם אם הוא קיים - מעטים הניתוחים שמטריפים את הבהמה. הערה נוספת: בהמה שעברה ניתוח קיסרי אינה מתאוששת מספיק אחר הניתוח כדי לספק חלב בצורה מסחרית. ניתוח בעייתי יותר הוא שחרור גזים מבטן הבהמה. שחרור הגזים נעשה על ידי החדרת צינור דרך הפה או שתיית מי סבון, ובמקרה הגרוע נעשה השחרור על ידי תקיעת דקר בבטן הבהמה. ניתוח נוסף נעשה כאשר קיבתה של הבהמה עלתה ונשמטה מהמקום שבו היא צריכה להיות, ויש לקשור את הקיבה כדי שהיא לא תוסיף לצנוח. פעולת הקשירה יכולה להיעשות באופן שוודאי מטריף את הבהמה או באופן שאינו מטריף אותה.

בשו"ת 'הר צבי'³⁹ יש דיון לגבי בהמה שדקרו אותה בכרסה, אם בשרה יהיה כשר לאכילה אחר שחיטה, ומה דין החלב שלה. לגבי הבשר, הרב פרנק הורה שיש להמתין 12 חודשים, ורק לאחר מכן בשרה מותר. לגבי החלב הוא מקל בהפסד מרובה, אם מבטלים את החלב ברוב חלב היתר.

לסיכום דברינו עד כה, נוכל לומר שוודאי היה ראוי וטוב שבמערך הכשרות המהודרת יהיה פיקוח על הניתוחים, ובהמה שנטרפה בניתוח תצא מהעדר (במערך הכשרות של תנובה יש פיקוח על הניתוחים בעדרים). אך אם אין פיקוח על הניתוחים, עדיין ניתן להניח שברוב העדרים היחס בין הבהמות הטרפות לבהמות הכשרות אינו עולה על 1/60, וניתן לסמוך על כך שהוא בטל. הרב וייטמן במאמרו 'בתחומין'⁴⁰ מעלה אפשרות, שכשם שאנו אוסרים חלב שחלבו נכרי מחשש שמא יערב חלב טמאה, והגזרה קיימת בין אם החלב הטמא בטל בשישים ובין אם לא, כך גם בעדר שיזוע שיש בו טרפה, יש לחוש שמא

37. תחומין שם, עמ' 455 הערה 26. כל הפסקה מועתקת ומסוכמת ממאמרו של הרב וייטמן.

38. מאסף תורני בענייני כשרות המזון וההשגחה, אדר תש"ע, סי' ט.

39. חלק יו"ד סי' לו.

40. תחומין שם, עמ' 461.

יתערב חלב טרפה בחלב כשרה וביטול בששים לא יועיל. משום כך יש לפקח על העדרים כדי לראות שאין מערבבים חלב טרפה בחלב כשרה. שאלתי את הרב ליאור לגבי הסוגיה הזו, ולדעתו גזרת חלב נכרי חלה רק בעירוב חלב מבהמה טמאה ולא בעירוב חלב של טרפה; מכיוון שבהמות טרפות תמיד היו קיימות, ולא מצאנו שחז"ל חששו לדבר הזה. בעירוב חלב טרפה בחלב כשרה יש לדון אך ורק מדין ביטול בשישים ולא מדין גזרת חלב עכו"ם.

1. אחוז הטרפות המתגלות אחר השחיטה

עד כה עסקנו בטרפות שנולדו מחמת ניתוחים וכדומה, וראינו שאחוז טרפות אלו קטן יחסית וייתכן מאוד שהוא בטל בששים. אך למעשה יש בהמות רבות שאחר שחיטה אנו מגלים שהן טרפות או שיש חשש שהן טרפות, ואוסרים את בשר הבהמה באכילה. אחוז הטרפות המתגלות אחר השחיטה גבוה מאוד ובדרך כלל אין בו ביטול בשישים, ואם כן נשאלת השאלה איך אנו מתירים לחלוב עדרים כשידוע שאחוז הטרפות בהם גבוה מאוד.

בשאלה זו דנו האחרונים. ה'פרי חדש'⁴¹ כתב:

ואע"ג דהאידינא ברוב המקומות הטרפות שכיחי טפי מהכשרות טעמא דמילתא משום שמחמירים הרבה חומרות שאינם מעיקר דין התלמוד וכן איכא מילי טובא דבעו בדיקה ולא בקיאיין בבדיקה ומטריפינן להו וכן כמה בהמות מחמת ספק מטריפינן להו, אבל היכא שנאבדה הריאה ודאי אזלינן בתר רובא שמעיקר הדין כשרות.⁴²

הרב דב לנדא מקשה במאמרו⁴³ מדוע אנו אוסרים לאכול בשר בהמה שיש בה ספקות אך את החלב שלה אנו מתירים לשתות. הוא מתרץ שיתכן שמאחר שברור שרוב בהמות כשרות הן – סומכים להשתמש בחלב, שהרי אין כאן רעותא לפנינו בחלב. אולם כאשר הבהמה השחוטה שבה התעורר הספק נמצאת לפנינו, אין אנו אוכלים את בשרה.

סיכום

1. רוב הפוסקים אוסרים חלב שנחלב על ידי נכרי גם במקום שיש פיקוח ממשלתי האוסר לערב חלב טמאה בחלב טהורה. גם ה'אגרות משה', שעליו נסמכים כל המתירים, כתב שבמקום שיש אפשרות להשיג חלב שנחלב בהשגחה - אין להקל, אלא בשעת הדחק.

41. פ"ח, סי' לט ס"ק ג.

42. ע"ג גם בפתחי תשובה, סי' פא ס"ק ד, שכתב להתיר.

43. מאסף תורני בענייני כשרות המזון והשגחה, סי' ט.

2. גזרת גבינת עכו"ם חמורה יותר, ואין להקל גם במקום שיש פיקוח ממשלתי. לגבי גבינות רכות, ה'אגרות משה' מביא אפשרות להקל, אך גם הוא אינו רוצה להורות היתר אלא רק אינו מוחה ביד המקלים.

3. חמאת עכו"ם: במקום שלא נהגו היתר - אין להקל, ובמקום שאין מנהג, אם יבשלו את החמאה - מותר. חשוב לציין שזוהי ההלכה כל עוד שאין מעורב בחמאה שום דבר אחר.

4. אבקת חלב נכרי: הרב פרנק התיר אבקת חלב נכרי משום שלדעתו אבקת חלב לא הייתה בכלל גזרת חלב עכו"ם, אך ה'חזון איש' חלק בסברה חזקה ופסק שאין להקל, משום שאפשר להפיק אבקת חלב גם מחלב בהמה טמאה, ואם כן אין שום טעם לומר שהגזרה אינה חלה גם על אבקת חלב נכרי.

5. במוצרים רבים שכתוב עליהם: 'מכיל אבקת חלב נכרי', לעתים אין הכוונה רק לאבקת חלב נכרי אלא גם לחומרים נוספים המופקים מגבינה וכדומה, ולגביהם ההיתר של הרב פרנק אינו תקף.

6. בכל עדר יש בהמות העוברות ניתוחים, ולעתים ניתוחים אלו מטריפים את הבהמות. לכתחילה ודאי שטוב וראוי שיהיה פיקוח הלכתי על הניתוחים, כפי שיש בחברת 'תנובה', אך גם אם אין פיקוח, אפשר להקל ולהתיר את החלב מדין ביטול בשישים.

7. על אף שלאחר שחיטה מוצאים טרפות רבות, וחלב הטרפות אינו בטל בשישים בחלב הטהורות, מכל מקום גם יראי ה' נוהגים להקל, משום שסתם בהמה שלא רואים בה רעותא היא בחזקת כשרה, והחלב שנחלב ממנה כשר.